

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ЕВРОПЕИСТИКА“

**ПОЛИТОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ЕС – ЕВРОПЕЙСКА
ИДЕНТИЧНОСТ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема:

**Религиозната идентичност в контекста на
обединена Европа**

За присъждане на образователна и научна степен „доктор“

**по професионално направление 3.3. Политически науки, шифър
05.11.02 Политология (Европеистика-Политологични изследвания на
ЕС-Европейска идентичност)**

Изготвил: Диана Петрова Тюркеджиева

Научен ръководител: проф. д-р Мария Стойчева

гр. София, 2024 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Обща характеристика на дисертацията.....	3
II. Кратко представяне на изследването.....	13
1. Глава първа – общи положения.....	13
2. Теоретични заключения.....	13
3. Глава втора – общи положения.....	19
4. Теоретични заключения.....	20
5. Глава трета – общи положения.....	29
6. Теоретични заключения.....	29
7. Заключение.....	39
III. Научни приноси на дисертацията.....	41
IV. Списък с публикации на автора.....	42

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Актуалност и значимост на изследваната тема

Идентичността на обединена Европа е въпрос, който съпътства нейното развитие още от създаването на Европейските общности и придобива все по-голяма актуалност в съвременния контекст. В днешно време, предизвикателствата, свързани с глобализацията, миграцията и нарастващото религиозно многообразие, налагат преосмисляне на европейските ценности и идентичност.

След края на Студената война редица фактори, като Договорът от Маастрихт, последвалите вълни на източно разширяване, нарастващата миграция и религиозните дебати около членството на мюсюлмански държави, задълбочават трансформациите в европейската идентичност. Настоящите геополитически предизвикателства, като войната в Украйна и конфликтите в Близкия изток, допълнително засилват религиозните и културните противопоставяния в Европа, като всички тези процеси засягат не само колективната европейска идентичност, но също така и нейните религиозни измерения.

Европа днес се характеризира с нарастващо религиозно многообразие. Вълните на миграция обогатяват религиозния пейзаж, отразявайки различията между православните, протестантските и католическите църкви в съчетание с нарастващото многообразие на други религиозни общности, изповядващи традиционни религии като ислям, юдаизъм, хиндуизъм, будизъм и други. Общественият интерес към религиозния плурализъм значително нараства, а дискурсът за секуларизацията остава актуален. Общата тенденция е, от една страна, към по-голяма секуларизация, а от друга, към разнообразие от подходи към религията. Докато някои държави засилват секуларистките си политики, други подчертават ролята на християнството като основа на европейската културна и политическа традиция.

Съвременните предизвикателства като масовата миграция, ислямският радикализъм и политическите промени в Близкия изток, Украйна и други региони също подчертават влиянието на религията върху европейските общества. Зачестилите терористични атаки в Европа с религиозен характер подсилват дебата за ролята, която се отрежда на християнството и исляма в политическия и обществен живот на континента, което води до нови разделения и социални напрежения.

Проблемът за съвместното съществуване на различни религиозни групи в демократичните общества става все по-належащ, особено в контекста на нарастващата подкрепа към националистически и популистки партии в много европейски държави.

Политическите дискусии в ЕС отразяват тези противопоставяния. Докато някои настояват за равно третиране на всички религии в името на демокрацията, други изискват признаване на християнските корени на Европа. Тези спорове намират отражение още в дебатите около Конституцията за Европа, както и в дискусиите за правата на религиозните малцинства и защитата на европейските ценности. Възходът на крайнодесните партии и движения, заедно с разширяващото се влияние на исляма в европейските общества, поставя предизвикателства пред единството и идентичността на континента. Сблъсъкът между християнския „Аз“ и „мюсюлманския Друг“ създава нови линии на разделение, но също така подчертава значението на религията като фактор в процесите на самоопределяне. В този контекст все по-често се повдига въпросът дали европейските ценности могат да се адаптират към новите реалности, без да изгубят своето значение. Тази динамика предлага нови перспективи за разбирането на религиозната идентичност в контекста на обединена Европа и подчертава необходимостта от по-прецизното изучаване на ролята на християнството като важен компонент на европейската идентичност, както и неговото влияние върху формирането на европейските ценности, адаптацията на европейския ислям и запазването на европейското единство в условията. В условията на глобална несигурност и засилени социални конфликти разбирането на религията като част от европейската идентичност става по-необходимо от всякога.

От казаното дотук произтича **основният изследователски въпрос**, а именно каква е ролята на християнството за формирането на европейската идентичност и как нейните религиозни измерения се преплитат с политическите и обществените нагласи към религиозните малцинства, техните права и социалната им интеграция в условията на секуларизация, конфликти на религиозна основа и задълбочаваща се европейската интеграция.

Във връзка с това, **целта** на настоящото изследване е да анализира ролята на религията за формирането на европейската идентичност, а по-конкретно да установи тясната взаимовръзка между Европа и християнството, както и последиците от тази взаимовръзка за светско-религиозните отношения в Европа и обществените нагласи към религиозните малцинства, тяхната интеграция и адаптация в секуларизирания европейски контекст.

Като си поставя за цел да изследва комплексността на религиозната идентичност и нейните проявления в Европа настоящото изследване прави опит за потвърждаване или отхвърляне на следните основни хипотези:

Хипотеза 1. Християнството играе важна роля в изграждането на европейската културна идентичност и ценностната ориентация на европейските граждани. Неговото влияние се отразява на светско-религиозните отношения в европейските държави, както и на приемането и признаването на религиозната идентичност на малцинствата в Европа.

Хипотеза 2. Европейските ценности невинаги са съвместими с ценностите на мюсюлманските малцинства и техните религиозни вярвания. Установените християнски традиции, дълбоко вкоренени в европейската идентичност, създават условия за ценностен конфликт между християнските и мюсюлманските общности в Европа.

Хипотеза 3. Степента на секуларизация в протестантските, католическите и православните общества в Европа корелира с нивата на религиозност на европейските граждани, което се отразява върху обществените нагласи спрямо мюсюлманите в Европа и тяхната интеграция.

Обект на настоящото изследване са религията и религиозната идентичност. Акцентът е поставен върху християнството и исляма, тяхното присъствие и противопоставяне в Европа.

Предмет на изследването са понятията, концепциите и измеренията на религията и идентичността, както и взаимодействието между религия, секуларизация, ценности и идентичност в Европа. Изследва се ролята на християнската религия като конструкт на европейската идентичност и ценности, както и взаимовръзката между християнството и исляма в контекста на социално-политическото развитие на европейските държави, продължаващата имиграция, религиозните конфликти, политическия секуларизъм и задълбочаващата се европейска интеграция.

За постигане на основната цел, изследването си поставя няколко **изследователски задачи**:

1. Да се представи теоретична рамка за по-прецизното осмисляне на ролята на християнската религия в Европа чрез анализ на християнското измерение на понятията „религия“ и „идентичност“ и на обвързаните с тях теории, интерпретации и дефиниции;

2. Да се изследва взаимовръзката между религията и различните аспекти на идентичността – националната, културната и европейската, както и техните религиозни измерения в контекста на съвременните интерпретации на идентичността и обвързаните с нея теории.

3. Да се проучи ролята и значението на християнството за зараждането и формирането на европейските ценности и идентичност чрез:

- представяне на ключови събития от християнската история, които предпоставят възникването на европейската модерност, произхода и значението на секуларизацията, обвързаните с нея концепции, тяхното развитие и съвременни интерпретации.

- обзор на произхода и съвременното разбиране за европейските ценности;

- представяне на връзката на християнството с федерализма и идеята за християндемократията;

- анализ на религиозните измерения на потенциалното членство на Турция в ЕС.

4. Да се анализира взаимодействието между християнството и исляма в Европа, връзката между религия и политика, както и значението на религията за формирането на обществените нагласи, интеграцията на „новите“ религиозни общности, адаптацията на европейския ислям и конфликтите на религиозна основа в Европа.

5. Да се установи взаимовръзката между идентичност, секуларизация и религия в Европа, чрез преглед на религиозната ситуация на континента, изследване на европейската религиозност и религиозна идентичност, както и осъществяване на корелационен анализ на различията в светско-религиозните отношения в избрани европейски държави и тяхното влияние върху формирането на обществените нагласи, адаптацията и интеграцията на мюсюлманите в европейския секуларизиран християнски контекст.

В научната литература не съществува универсално изследване на религиозната идентичност, което да обхваща различните аспекти на нейните проявления в контекста на секуларизираната европейска политическа реалност и нарастващото религиозно многообразие. Проучванията върху светско-религиозните взаимоотношения в европейските общества, християнските корени на европейските ценности и тяхното взаимодействие с ценностните системи на малцинствата, както и върху религиозния характер на мултикултурните политики, насочени към управлението на миграцията и интеграцията на религиозните общности, остават ограничени.

Недостатъчно изследвана е и връзката между християнството и съвременните процеси на секуларизация, която се проявява особено отчетливо при сравнението на различните модели на светско-религиозни отношения в отделните държави – всяка със своя специфична нормативна рамка за регулиране на религиозните въпроси.

Тези пропуски подчертават нуждата от по-задълбочено и цялостно изследване на ролята на християнството в европейския контекст. Такъв анализ би допринесъл за по-

доброто разбиране на влиянието на религията върху формирането на европейската идентичност, обществените и политическите нагласи, както и върху интеграцията на религиозните малцинства в сложния и многокултурен европейски ландшафт.

За да анализира религиозната идентичност и динамиката на нейните проявления в Европа дисертационното изследване използва разнообразна **методология**. Религията и религиозната идентичност представляват сложен обект за изследване не само заради техния комплициран характер, но и поради многопластовата социална, историческа и среда, в която оперират. За по-прецизното разбиране на тази сложна динамика са комбинирани теоретични и емпирични методи, които включват *аналитико-критичен метод* за определяне на теоретичната рамка на изследването и идентифициране на важни модели и взаимовръзки, обясняващи динамиката на различната идентичност; *историко-генетичен метод* за проследяване на развитието на християнството в Европа, анализ на неговата роля в изграждането на европейската идентичност и ценности, както и значението му за формирането на съвременните светско-религиозни отношения в Европа; *вторичен дескриптивен анализ* за оценка на религиозната ситуация в Европа, както и на сложните взаимовръзки между религия, секуларизация и идентичност и тяхното въздействие върху нагласите към религиозните малцинства и изразяването на религиозната им идентичност; *корелационен анализ* на светско-религиозните отношения в седем избрани държави и тяхното влияние върху общественото признаване и интеграцията на религиозните малцинства.

Избраният методологичен подход позволява по-задълбочено разбиране на взаимодействието между религия, идентичност и секуларизация в европейския контекст.

В съдържателно отношение дисертацията е структурирана в увод, три основни глави и заключение.

Първа глава проследява произхода на понятието „религия“ в контекста на неговото историческо развитие в Европа и еволюцията на свързаните с него концепции, произтичащи от утвърдената европейска философска и богословска мисъл. Анализират се взаимовръзките между понятията „религия“ и „идентичност“, като се предлага работна дефиниция на религиозната идентичност, включително нейните съвременни проявления. Акцентът е поставен върху взаимодействието между религията и културната, националната и европейската идентичност.

Втора глава изследва основните аспекти от развитието на християнството в Европа и неговата роля в изграждането на европейската идентичност. Освен това се анализират предизвикателствата, пред които са изправени мюсюлманските общности в

секуляризирания европейски контекст, като фокусът е поставен върху един от най-комплексните ценностни сблъсъци – този между европейските ценности и мюсюлманските традиции в Европа. Главата разглежда също сложните взаимодействия между държава, религия, политика и идентичност.

Трета глава представя религиозната ситуация в Европа, като изследва религиозността на европейците в православните, католическите и протестантските държави въз основа на данни от социологически проучвания. Анализират се също светско-религиозните отношения и тяхното отражение върху обществените нагласи към европейските мюсюлмани и процесите на тяхната интеграция.

Целта е на тази основа да се обоснове значимата роля на християнството за възраждането на идеята за обединена Европа, устройството на съвременния демократичен живот, формирането на европейската идентичност и утвърждаването на либералните ценности.

Дисертационното изследване не обхваща всички аспекти на религиозната идентичност, тъй като неговият обхват е обусловен от поставените цели и задачи на анализа. В този контекст изследването предлага кратък исторически преглед на християнството в Европа, разглежда развитието на наратива за Европа като християнски свят и анализира християнските корени на европейските ценности.

Въз основа на извършения анализ се аргументира водещата роля на християнството за възраждането на идеята за обединена Европа, устройството на съвременния демократичен ред, формирането на европейската идентичност, утвърждаването на либералните ценности.

Отправна точка на изследването е християнската религия и нейното историческо присъствие в Европа. Това се дължи на факта, че християнството е най-разпространената религия на континента, създало устойчиви общности, организирани в религиозни институции, които имат пряко въздействие върху процесите на идентичностна формация през вековете. Неговото влияние е особено значимо в контекста на мултикултурализма и религиозното многообразие в съвременна Европа, където историческото наследство на християнството продължава да играе роля в диалога между различните култури, моделирането на обществени нагласи и интеграцията на религиозните малцинства.

Другият основен акцент в дисертационния труд е поставен върху исляма, който е втората по големина религия в Европа след християнството. Поради ограничения обхват на изследването, фокусът остава върху взаимодействията между исляма и християнството в съвременния контекст.

В западноевропейските държави социалното и политическото напрежение, свързано с интеграцията на мюсюлманските религиозни общности, е значително. Поради тази причина дисертацията изследва християнството, неговото влияние върху съвременната европейска идентичност, както и взаимодействието му с исляма в условията на глобална миграция и процеси на секуларизация.

Тази насоченост обосновава фокуса на изследването върху западноевропейския контекст, където тези въпроси са по-актуални и видими. Изследването на други аспекти, свързани с исляма, би отклонило вниманието от основния изследователски въпрос и хипотезите, които настоящото съчинение се стреми да потвърди.

Изследването се стреми да предостави цялостна картина на европейската религиозност, като обхваща ключови исторически факти и събития, свързани с развоя на християнската религия. Дисертацията разглежда промените, настъпили след Реформацията и Френската революция, които полагат основите на секуларизацията, модернизацията, съвременната либерална демокрация и формирането на европейските ценности.

Темата за религиозната идентичност е изключително обширна и изисква значителен времеви ресурс, мобилизация на изследователски капацитет и мултидисциплинарен подход. Поради това емпиричното изследване в настоящата дисертация се ограничава до вторичен анализ на вече налични данни, както и до изследване на светско-религиозните отношения в седем държави членки на Европейския съюз. Този подход позволява по-концентриран анализ на съществуващите различия и сходства в светско-религиозните отношения и религиозната динамика в Европа, без да се разширява прекомерно обхватът на изследването. Чрез анализ на конкретни примери се осветляват специфични аспекти на влиянието на християнството върху европейската идентичност и върху обществените нагласи спрямо мюсюлманските общности. Изследването избягва прекалено обширно проучване на твърде много юрисдикции, като по този начин гарантира, че анализът не излиза извън обхвата на поставените цели.

Теоретичната приложимост на дисертацията се изразява в нейния принос към обогатяването на идентичностния дискурс чрез въвеждането на ново теоретично поле, което изследва проявленията на религиозната идентичност и сложната динамика на взаимодействието между християнството и исляма. Освен това, анализът подчертава ролята на религията като основополагащ фактор за формирането на европейската идентичност и културните ценности.

Дисертационният труд предлага интегрирана теоретична рамка, която предоставя нови перспективи за разбиране на светско-религиозните отношения не само в европейския контекст, но и на глобално равнище. Изследването подчертава значението на християнството за зараждането на европейската идентичност и поставя основите за бъдещи проучвания, които биха могли да разширят разбирането за взаимодействието между религия, култура и политика.

Дисертацията може да бъде ценен принос към академичната литература в дисциплини като социология, европеистика, културология, политология, теология и социология на религиите, тъй като въвежда по-нюансирани концепции и аналитични рамки, които могат да послужат като основа за бъдещи изследвания. Анализът на взаимодействието между секуларизация, религиозен плурализъм, религиозни конфликти, миграция и европейска интеграция може да бъде включен в курсове по европейска идентичност, сравнителна културология, религиознание и други сродни дисциплини.

По отношение на **практическата приложимост**, извлечените данни могат да бъдат използвани в обучителни курсове по социална психология, глобални изследвания, права на човека, межкултурна комуникация и социална работа. Освен това, студентите от различни хуманитарни и социални науки могат да използват дисертацията като основа за индивидуални проекти и изследователски инициативи.

По отношение на **практическата** приложимост, изведените данни може да бъдат използвани в обучителни курсове по социална психология, религия, глобални изследвания, права на човека, межкултурна комуникация и социална работа. Освен това, студентите от различни хуманитарни и социални науки могат да използват дисертацията като основа за индивидуални проекти и изследователски инициативи.

Дисертационното съчинение е с обем от 284 стандартни страници, използваната литература включва 344 източника и има следната структура:

Увод

Глава I. Религия и религиозна идентичност – теоретична рамка, дефиниции и концепции

1.1. Понятие за религията – етимология, класически теории и интерпретации

1.1.1. Етимология и развитие на понятието в Античността и през Средновековието

1.1.2. Интерпретации на понятието „религия“ в епохата на Реформацията и

Просвещението

1.1.3. Религия и Романтизъм

1.1.4. Либерален протестантизъм

1.1.5. Религията в епохата на „триумфиращата модерност

1.1.6. Ницшевият поглед към религията

1.1.7. Религията в творчеството на Вебер и Дюркем

1.1.8. Психологически подход към изучаването на религията

1.1.9. Религия и комунизъм

1.1.10. Религия и постмодернизъм

1.2. Религия и идентичност

1.2.1. Понятие за религиозна идентичност

1.2.2. Религия и културна идентичност

1.2.3. Религия и колективна идентичност

1.2.4. Религия, национална идентичност и национализъм

1.2.5. Религия и Европейски съюз

1.3. Обобщение и констатации

Глава II. Християнство и ислям – присъствие и противопоставяне в Европа

2.1. Възникване и разпространение на християнството в Европа

2.1.1. Късна античност и Средновековие

2.1.2. Римокатолическата църква и нейният упадък

2.1.3. Реформация, контрареформация и революцията във Франция

2.2. Секуларизация и религиозно възраждане

2.3. Християнство и федерализъм

2.4. Християндемократията и идеята за обединена Европа като християнски

свят

2.5. Християнското измерение на европейските ценности

2.6. Религиозните измерения на дебата за членството на Турция в ЕС

2.7. Европейският ислям – идентичност, адаптация и интеграция

2.8. Религията и политиката между мултикултурализма и секуларизацията

2.9. Обобщение и констатации

Глава III. Религия, идентичност и секуларизация – тенденции, взаимодействия и проявления

3.1. Религиозната ситуация в съвременна Европа

3.2. Религиозност на европейците

3.2.1. Общи данни

3.2.2. Християнството като значим религиозен маркер в Европа

3.2.2. Сравнително изследване на глобалната религиозна ситуация – Европа, САЩ,

Южна и Югоизточна Азия

3.2.3. Обобщение на резултатите

3.3. Изследване на религиозната, националната и европейската идентичност и на толерантността към религиозните малцинства в Европа

3.3.1. Религиозна идентичност

3.3.2. Национална и европейска идентичност

3.3.3. Нагласи към мюсюлманите и имиграцията

3.3.4. Обобщение на резултатите

3.4. Светско-религиозни отношения в европейските държави (корелационен анализ)

3.4.1. Обобщение на резултатите

3.5. Обобщение и констатации

Заключение и въпроси за обсъждане

II. КРАТКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Глава първа – общи положения

Глава първа представя основополагащия понятиен апарат и теоретичния контекст на понятието за религията. В нея се изследват етимологията на понятието, класическите теории, различните интерпретации и модерни подходи, формирани в рамките на утвърдената европейска философска и богословска мисъл. Изследването в тази глава си поставя за цел да демонстрира християнския произход на понятието за религията, както и неговите съвременни интерпретации. Темата за религиозната идентичност се разглежда в контекста на културната и колективната идентичност, като се анализират взаимоотношенията между религията и национализма. Чрез изследване на различните проявления на идентичността, глава първа се стреми да осветли тясната връзка между религия, национална и европейска идентичност, разкривайки тяхното взаимно влияние и динамика в исторически и съвременен контекст.

2. Теоретични заключения

С разпространението на християнството в Европа понятието „*rēligio*“ започва да придобива различно значение от това, което са му придавали древните римляни. Постепенно то се обогатява и променя, обвързвайки се все по-тясно с личната вяра и връзката на човека с Бога. Още през Античността се утвърждава представата за „истинската“ религия, което предизвиква важна трансформация в историята на християнството – убеждението, че само християнството е „правилната“ религия в контекста на останалите „неистински“ религии. Тази концепция се утвърждава от християнските мислители на Средновековието, които полагат основите на идеята за Европа като център на цивилизацията. Това оказва влияние върху начина, по който се изграждат и управляват религиозните институции в Европа.

Мислителите от Реформацията и Просвещението продължават традицията на Средновековието, като отново поставят християнството в центъра на философския и богословския дискурс. Реформацията измества акцента върху личната вяра и независимостта от католическия Запад, полагайки основите на процесите на секуларизация.

С Ренесанса се развива представата за християнския характер на душата и вродената християнска същност на човека. Въпреки това, философите на Просвещението поставят под въпрос предходните интерпретации на религията. Те започват да я разглеждат като

човешко творение и обявяват емпиричните изследвания за единствения източник на знание. Постепенно дефинициите за религията се рационализират от мислители като Декарт, Лайбниц и Кант, но християнството продължава да се разглежда като „единствената и чиста религия“. То е определяно като „истинската“ религия на благочестието, вярата и послушанието, докато „чуждите“ религии са възприемани като абстрактни системи от вярвания или ритуали, лишени от личностен аспект. Тези нови дефиниции на религията се превръщат във водещи методи за разбиране на света и същевременно в предпоставка за пълното еманципиране на държавата от църковната власт.

В края на XVIII в. религиозните аспекти, отхвърлени от рационализма, се превръщат в централен елемент на романтизма. Философията започва да се възприема като откъсната от реалността, докато обикновените хора продължават да практикуват вътрешната си вяра, дълбоко свързана с християнската традиция. Така в рационалното осмисляне на понятието „религия“ се инкорпорират ирационалното, сетивното и свръхсетивното.

В отговор на романтичните идеи и широко разпространеното убеждение, че християнската вяра трябва да бъде реконструирана, за да запази своята актуалност в контекста на научната мисъл, в средата на XIX в. в Германия възниква движението либерален протестантизъм. Това движение отразява необходимостта от обвързване на християнската вяра с човешкия опит, за да се постигне баланс между традиционното християнско богословие и новата културна реалност.

През XIX в. се утвърждават нови идейни системи, които полагат основите на наратива на модерността. Постепенно се формира идеята за Европа като християнски свят, а заедно с него и представата за цивилизационното превъзходство на християнска Европа спрямо останалите народи. В този период процесите на секуларизация продължават да се задълбочават, но паралелно с това Западна Европа разпространява „истинската цивилизация“ и „най-висшата религия“ – християнството – в своите колонии. Немският идеализъм подчертава християнския характер на европейския „дух“ и реконструира наратива за християнския свят като интелектуално, културно и етично царство. Десетилетия по-късно Карл Ясперс заявява, че Европа е дала на света концепцията за историята, а Фойербах призовава човечеството да възвърне висшите християнски идеали.

В началото на XX в. религията започва да се разглежда като социален феномен. Емил Дюркем я определя като елемент на социалното сближаване и заключава, че

секуларизацията е по-скоро проблематична, тъй като протестантизмът, който я е създал, е довел до засилване на индивидуализма, разпад на социалното единство и намаляване на религиозната практика. Макс Вебер обявява възхода на капитализма като „преднамерена последица“ от „светския аскетизъм“ на калвинисткия протестантизъм, показвайки как религиозните идеи могат да въздействат върху социално-икономическите процеси.

През XX в. комунистическите режими в Централна и Източна Европа целенасочено подлагат религията на репресии и систематично насърчават атеистични ценности, виждайки в нея пречка за изграждането на новия социалистически ред.

С навлизането на постмодернизма религията е подложена на различни интерпретации, които я „деконструират“, подчертавайки, че разбирането ѝ е въпрос на интерпретация и лична перспектива, а не на обективна истинност или точност.

От казаното в глава първа става ясно, че християнството е дълбоко интегрирано във философския и социалния дискурс, което разкрива неговата водеща роля както в миналото, така и в съвременността. Концепцията за религията се е развивала единствено в светлината на християнската религиозна мисъл, като впоследствие е наследена и адаптирана от други религиозни традиции, допринасяйки за съвременното разбиране на понятието.

Глава първа установява сложната взаимовръзка между религията и идентичността, като акцентира върху значението на религията като важен маркер на идентичност в историческия, социалния, културния и политическия контекст на Европа и като един от конструктите на националната идентичност.

Религията често е използвана за оправдание на действия с различни социални последици, а нейната роля в съвременното общество оставя множество нерешени въпроси, свързани с признаването на религиозната идентичност и интеграцията на малцинствата в много европейски държави. В някои случаи тя може да бъде възприета от дадена общност до такава степен, че да се превърне в съществен елемент от нейното национално самосъзнание. Значение ѝ става още по-актуално в контекста на съвременните социални предизвикателства, миграцията и произтичащия от нея религиозен плурализъм.

Изследването в глава първа потвърждава значението на религията за формирането на идентичността чрез личния опит, социалните взаимодействия и културната среда. Анализът демонстрира, че християнската религия има дълбоки корени в националното самосъзнание и културната идентичност на европейските народи, изразени чрез

традиции, празници, вярвания и ритуали. Повсеместното интегриране на християнските празници като Коледа и Великден в европейската култура, както и институционализирането на християнството в законодателството на много държави, още веднъж потвърждават неговата роля в обществените и политическите процеси в Европа.

В секуларизирания европейски контекст въпросите за религиозната идентичност остават спорни, като често пораждат конфликти и противоречия на религиозна основа. Въпреки че правото на свобода на религиозни и нерелигиозни убеждения е защитено в конституциите на много суверенни държави, както и в различни международни документи като ЕКПЧ и Хартата на основните права на ЕС, това не премахва напълно възможността от спорове относно религията и нейното взаимодействие с националната идентичност. Формулировките в конституциите на държавите членки на ЕС не предоставят абсолютна защита на правото да се практикуват религиозните убеждения, което създава несъответствие между правото да вярваш и правото да живееш съобразно с това, в което вярваш. Това напрежение остава източник на множество оплаквания и продължава да бъде обект на правни и обществени дискусии.

В съвременния свят мотивите, които стоят в основата на голяма част от кървавите терористични атаки в Европа и по света, са религиозни. В същото време религиозната идентичност е дълбоко преплетена със социалната власт и статус, тъй като различните религиозни групи имат специфични претенции към своята роля и легитимност в обществото. Религиозната идентичност може да бъде повлияна от политиките на идентичността, които активират различни религиозни организации или движения, противопоставящи се на репресивни държавни политики, насочени срещу свободното религиозно самоопределяне. Такива движения се борят за признаване и утвърждаване на религиозната идентичност на собствените си религиозни общности, които са били маргинализирани или заклеймявани, като същевременно се стремят към колективна трансформация и социална справедливост. В този смисъл религиозната идентичност играе централно роля в социалното взаимодействие и политическата динамика, отразявайки както индивидуалните, така и колективните аспекти на принадлежността към религиозната общност.

Религиозната идентичност е многообразна, многопластова, но и противоречива. Тя може да отразява личностни преживявания, да служи като източник на солидарност и идентификация, свързвайки членовете на религиозната общност чрез общи културни ценности, традиции, практики и обичаи. В същото време религията може да се използва

за удобен инструмент на етнонационализма и средство за политическа и национална мобилизация. Тази тенденция е особено видима в конфликта между Израел и Палестина, където религията се използва като инструмент за национално разграничаване на религиозните групи. Московската патриаршия се стреми да бъде разпознавана като хранилище на руската национална идентичност, а Москва – като „Третият Рим“, претендирайки за върховенство над останалите православни църкви. Освен това религията често се използва и като политически инструмент за налагане на определена идеология. Например Иран е сред страните с най-много смъртни присъди, произнесени на религиозна основа, докато Китай продължава своята репресия срещу уйгурските мюсюлмани, ограничавайки тяхната религиозна свобода.

Религиозните измерения на дебата за членството на Турция в Европейския съюз илюстрират сложната взаимовръзка между религия и политика, като ислямското наследство на страната поражда интензивни дискусии относно идентичността на ЕС и неговата толерантност към културните и религиозните различия. Тези дебати не са изолирани, а отразяват по-широкия въпрос за ролята на религията в националната идентичност и политическата интеграция.

В този контекст ясно се очертава връзката между религията и национализма, както и нейната роля като конструиращ фактор на националната идентичност. В съвременния свят религиозната идентичност не само укрепва социалната структура на обществата, но и подчертава различията между групите, особено в общества с висока степен на религиозен плурализъм. Социалното ѝ конструиране през националните специфики на доминиращата култура може да бъде проблематично, а понякога и потенциално опасно, тъй като крие риск от изключване и маргинализация на определени малцинствени групи.

Противоречивият характер на религиозната идентичност се проявява в начина, по който тя може едновременно да формира националната идентичност и да бъде използвана като инструмент за социално разграничение. Например макар много малка част от гърците редовно да посещават църква, почти всички се идентифицират като православни християни, което подчертава ролята на религията като етно-културен маркер. Влиянието на католицизма в Ирландия и Полша се отразява в законодателни ограничения, свързани със забраните за развод и абортите, което демонстрира как религията може не само да формира идентичност, но и да влияе върху политически и социални норми.

Религиозните различия, разглеждани като етнически маркер на идентичността, подсилват есенциалисткия възглед за национална идентичност, както показват примерите с Израел и САЩ, чиито национални наративи често включват представата за „богоизбрани“ народи. Въпреки това, гражданско-политическите конструкции на идентичността, макар понякога да използват религиозен език, обикновено са формулирани със светски термини. Отвъд тази дихотомия, религията може да функционира като универсален конструкт на колективната идентичност и по този начин да измести етническите или дори националистическите разделения. Ислямът например представлява мощен инструмент за глобалното обединение на мюсюлманите от различни нации и етноси в единна ислямска общност, наречена „умма“. За мнозина идентификацията с уммата е по-силна от идентификацията на мюсюлманите с тяхната родна държава.

Подобно на исляма, християнството също е универсална религия, в която всеки, независимо от националната си принадлежност, може свободно да се присъедини към избрано християнско изповедание.

Религията не остава изолирана от процесите в Европейския съюз. Религиозните организации в Европа осъществяват активен диалог с европейските институции по чувствителни теми, свързани с техните материални интереси, присъствието на религиозни символи в публичната сфера, еднополовите бракове, биоетиката, генетичните изследвания, абортите, преподаването на религия в училище и социалната интеграция на религиозните малцинства, представителството на исляма и др.

Религиозните институции в Европа, в сътрудничество с неправителствени организации, активно взаимодействат с националните правителства и играят важна роля в социалната интеграция на мигрантите и религиозното образование. Те често заемат публични позиции по религиозни въпроси, което осигурява ново място за транснационалните религии в националния и европейския дискурс.

Ролята на църквата в политическите дела е важен фактор за определянето на връзката между религията и националната идентичност. Въпреки че много европейски държави следват модел на секуларизъм, религията остава значима в почти всяка европейска страна, независимо от степента на секуларизация. Съвременната литература признава важната роля на църквите в структурирането на националните системи за социално подпомагане, като този подход замества по-ранния възглед, че те са напълно изместени от социалните грижи за нуждаещите се в контекста на секуларизацията.

Тази динамика подчертава религиозните измерения на европейската интеграция и значението на религията в общественно-политическия живот на съвременните общества. В същото време нарастващото внимание към религията представлява предизвикателство за секуларизацията, докато значението на религията в националната идентичност и политиката може да предизвика конфликти и разделения между различни религиозни и етнически групи. В този контекст се очертава необходимостта от засилено сътрудничеството между различните религиозни организации, държави и институциите на ЕС, с цел насърчаване на междурелигиозния диалог, социалната интеграция, както и разширяване на разбирането и толерантността между различни религиозни общности.

Изследването в глава първа подчертава значението на религиозните измерения в националната и европейската идентичност в по-широкия секуларизиран контекст на съвременната политическа и социална реалност в Европа. Увеличаващата се имиграция и произтичащите от нея заплахи за сигурността и социалното единство на континента допълнително налагат задълбочено изследване на взаимодействието между религията, държавата и обществото.

3. Глава втора – общи положения

Глава втора от настоящата дисертация представя присъствието на християнството в Европа от античността до наши дни, като разглежда сложната динамика на взаимоотношенията между църква и държава – фактор, който продължава да оказва значително влияние върху политическата и социалната реалност на европейските държави. Фокусът е поставен върху основни събития от християнската история, включително разделението на църквите, възникването на секуларизацията, както и оформянето на наратива за Европа като християнски свят, който по-късно се обвързва с идеите на федерализма и християндемократията. Основната задача на главата е да установи връзката на Европа с християнството, както и неговата роля във формирането на европейските ценности и идентичност.

На второ място, изследването проследява противоречивото взаимодействие между секуларизма, християнските ценности и европейските мюсюлмански традиции в Европа, като анализира трудностите, свързани с адаптацията на европейския ислям в секуларизираните европейски общества и произлизащите от това конфликти на религиозна основа. Тези предизвикателства произтичат както от различията в ценностните системи, така и от начина, по който религиозната идентичност се вписва в секуларния модел на европейските държави.

В този контекст взаимовръзката между религията, плурализма и секуларизацията в Европа придобива особено значение. Християнството продължава да играе важна, но и противоречива роля в установяването на светско-държавните отношения и в интерпретацията на европейските ценности, които често са обект на разнопосочни тълкувания както от религиозни, така и от политически общности, когато това се отнася до религията. Тези въпроси стават особено актуални в контекста на нарастващата имиграция и задълбочаващата се европейска интеграция, които поставят религията в центъра на обществения дебат.

В този дебат наративът за Европа като християнски свят също играе ключова роля. Дълбоко вкоренен в политическите и културните идентичности на континента, той продължава да вдъхновява национални и международни движения за обединение и да формира обществените и политическите дискурси относно идентичността на Европа. Християнството остава значим фактор за изграждането на моралните и културните основи на европейската идентичност, но същевременно този наратив е изправен пред предизвикателства, свързани с религиозното многообразие.

Едновременно с това, религиозните измерения на потенциалното членство на държави като Турция в ЕС, както и нарастващото присъствие на исляма в Европа, пораждаат сериозни въпроси, свързани с религиозната принадлежност и културната идентичност. Дискусиите около границите на европейската идентичност често засягат теми като съвместимостта на ислямската култура със секуларните принципи на ЕС и способността на европейските общества да интегрират нарастващото мюсюлманско население. В този контекст присъствието на исляма в Европа не само трансформира религиозния пейзаж, но и поражда опасения относно загуба на идентичност, подсилвайки страховете, породени от ислямофобията и митовете за „ислямизацията на Европа“. Тези страхове са породени от зачестилите терористични атаки, както и от по-широки социални фактори, свързани с адаптацията на европейския ислям и социалната интеграция на мюсюлманските общности.

4. Теоретични заключения

Две значими исторически събития от двухилядолетната история на християнството – Великата схизма от XI в. и Реформацията от XVI в. – предопределят обособяването на трите основни християнски изповедания в Европа. Това разделение поставя началото на десетилетия кървави конфликти, които впоследствие предпоставят възникването на секуларизацията и пълното еманципиране на държавната власт от църковното влияние.

Едновременно с това, институционализиращият моноконфесионален модел затвърждава принадлежността към доминиращата религия, но също така изключва малцинствените традиции от политическия и обществения живот. С настъпването на Реформацията суверенитетът на Католическата църква, предоставен на папството, започва да отслабва, а привилегиите на папите постепенно отстъпва място на суверенитета на нациите, олицетворен в лицето на монарха.

Реформацията променя динамиката на отношенията между църква и държава, но именно Френската революция (1789-1799) нанася окончателен удар върху доминацията на религията, унищожавайки напълно властта на Римокатолическата църква във Франция. Това е първият значителен пробив в стария ред, основан на принципа на държавната религия, като за пръв път верската принадлежност престава да бъде условие за индивидуалните права и гражданство. В този процес гражданството се отделя от вероизповеданието, полагайки основите на френската политическа традиция, която признава правата на общностите в рамките на секуларната държава. От този момент нататък религията вече не се счита за основополагащ фундамент на националното единство или критерий за национална идентичност. Секуларизацията постепенно навлиза във всички сфери на обществения и политическия живот, довеждайки до дълбоки промени в разбирането на религията и нейното свръхестествено значение. През XIX в. секуларизмът започва все по-видимо да се утвърждава като политическа идеология на Запад. Едновременно с това хуманизмът се издига като алтернатива на християнството. Тези процеси се задълбочават с възхода на модерните национални държави, изградени върху идеята за гражданството и споделената лоялност към държавата. Суверенитетът все по-често започва да се асоциира с нациите като народи и нравствени субекти, както и с държавните институции. През XX в. вече е общоприето, че религията ще бъде приватизирана, а научният напредък ще измести вярата в свръхестественото.

Възходът на светския национализъм се разглежда като естествена последица от модерността и интеграцията на националните държави. Постепенно църквата и държавата се разделят, а религията се превръща в частен въпрос, неутрален по отношение на държавата. Този процес води до признаване на индивидуалните права, като институциите започват да представляват волята на народа, изземвайки тази роля религиозните институции. В този контекст френският модел на *laïcité* се утвърждава като основен принцип при установяването на църковно-държавните отношения в много европейски държави. Религията постепенно се приема като незначителен въпрос, който

не бива да се намесва в усилията за осигуряване на вътрешно национално единство и международна политическа стабилност.

Независимо от тези процеси, развитието на християнството в Европа изиграва съществена роля в цялостната трансформация на политическия и обществения живот на континента и в утвърждаването на европейските демократични ценности. Протестантството не само предизвиква значителен разрив в социалнополитическия ред на Европа, но едновременно с това усвоява и разпространява голяма част от наратива за Европа като християнски свят. Дори в епохата на Просвещението, когато новият „просветен“ наратив за историята, знанието и обществото се противопоставя на християнския наратив и се приема за заместващ разказ за европейската идентичност, някои мислители все пак защитават християнското наследство. Например Озанам твърди, че истинският напредък – в морално, интелектуално, художествено и политическо отношение – е възможен единствено чрез християнската религия. Историкът Джон Морис Робъртс подчертава решаващото значение на връзката между църквата и държавата за развитието на демокрацията в Европа. През 30-те години на XX в. философи като Бенедито Кроче възхваляват „религията на свободата“, която триумфира след Френската революция, като същевременно подчертават, че тя е дълбоко вплетена в наследството на християнския свят.

Призивът *Vox populi, vox dei* предоставя нова визия за Европа, като се трансформира в реконструиран наратив на християнството, в който – според Перкинс – Новият Завет служи като модел за социална справедливост, а идеалите на Просвещението и Френската революция се обвързват с учението на Христос. В този контекст Църквата постепенно се адаптира към новите реалности на социалното и политическото пространство в дългосрочен план. Наративът за християнския свят се запазва, въпреки че йерархичните институции, с които е свързано християнството, са подложени на сериозни критики. Новият наратив апелира към основополагащото единство на християнска Европа, като свързва историческото християнство с демократичния принцип, основан върху философията на естественото право. Тази философия е развита от университетите, самите те създадени и управлявани първоначално от църковните власти. Така демокрацията и социалната справедливост се превръщат в централни стълбове на този нов модифициран модел на християнския свят, благодарение на който през XX в. християнската демокрация изиграва важна роля във формирането на идеята за Европа. Този нов наратив, основан на принципа *Vox populi, vox dei*, бързо се разпространява

благодарение на развитието на печатната преса, която през първата половина на XIX в. започва да достига широки обществени кръгове в цяла Европа.

Глава втора подчертава, че секуларизацията не е просто продукт на модерността, а пряка последица от християнството и влиянието на библейската вяра върху историята. Според мнозина от нейните изследователи, тя е продукт на протестантския Запад, характерен за повечето държави от Западна Европа. Някои съвременни мислители твърдят, че концепцията за секуларизация има смисъл единствено в контекста на религията и е приложима само при християнските религиозни традиции. В този контекст принципът за субсидиарност, който предполага децентрализация на управлението и делегиране на властта на най-ниското възможно равнище, е възприет от Католическата църква и намира отражение в европейските политически модели. Според католическото социално учение, първоначалното право принадлежи на по-ниските нива на управление, като по-висшите нива субсидиарно запълват техните функции само при необходимост. Това разпределение на властта има значително влияние върху европейските светско-религиозни отношения, които нямат аналог в други части на света. С други думи, *уникалната* ситуация в Европа произтича от триумфа на секуларизма като теория за религиозното развитие, възникнала от просвещенската критика на религията.

Европа и светът са почерпили много от християнството, тъй като без него едва ли би възникнал ангажиментът към равенството на хората, човешкото достойнство и човешките права, независимо от религиозната, расовата, половата, етническата или друга принадлежност.

Въпреки въздействието на процесите на секуларизация върху светското управление на държавите, религиозната динамика в Европа води до премисляне на секуларизма, но също така поставя важни въпроси относно начина, по който различните религиозни традиции взаимодействат с политическите структури и системите на управление. Показателен пример е Реформацията – въпреки че тя представлява заплаха за единството на християнството през XVI в., едновременно с това се превръща в мощен стимул за нови проекти и идеи за европейско обединение и федерация. Именно в този период започва да се развива идеята за федерализма, която достига своя разцвет векове по-късно. Мислители като Сен-Симон, а десетилетия по-късно Куденхов-Калерги, инкорпорира християнските и хуманистични ценности в концепцията за обединена Европа, подчертавайки необходимостта от възстановяване на европейския дух.

През XX в. наративът за Европа като християнски свят продължава да вдъхновява и формира някои от най-мощните политически партии и движения, включително тези,

които ще се обвържат най-тясно с идеята за обединена Европа и европейската идентичност. В този контекст се появява концепцията за християнската демокрация, която постепенно разширява влиянието си, прераствайки в нови форми и центрове на власт. Въпреки че християндемократията възприема либералните и демократичните принципи, нейните поддръжници продължават да се позовават на християнското наследство и интегрират християнските ценности в основата на съвременната либерална демокрация. Впоследствие християндемократията ще се утвърди като една от водещите политически сили, които допринасят за изграждането на Европа след Втората световна война.

В годините след Втората световна война европейските политически лидери, сред които Конрад Аденауер, изразяват опасения за бъдещето на християнския Запад пред лицето на новите заплахи от комунизма и единството на Европа. Обединението на континента е възприето от тях като „истинска християнска цел“, а християнската култура – като основен елемент, който може да бъде съхранен само чрез политическа интеграция. Робер Шуман, Алчиде де Гаспери и Конрад Аденауер, които играят решаваща роля в процеса на европейската интеграция, също са проникнати от дълбокото чувство за християнското и културното наследство на Европа. В своите речи, интервюта и писмени текстове Аденауер например често прави препратки към античния свят и християнството, подчертавайки техния принос към изграждането на съвременната европейска цивилизация.

Освен че анализира взаимовръзката между християнството, федерализма и идеята за християндемократията, глава втора разглежда религиозното измерение на европейските ценности, което привлича интереса на учени от различни дисциплини, особено във връзка с възраждащия се религиозен плурализъм и зачестилите публични референции към религията в контекста на европейския ценностен дискурс. Ето защо акцентът е поставен върху техния забравен произход, историческото им развитие и променената им употреба, както и върху тяхното въздействие върху идентичността на европейците. Въпреки че днес много от тези ценности се свързват с либералната демокрация, те са дълбоко вкоренени в християнската традиция, което често остава недостатъчно признат факт в академичния и политическия дискурс.

Римокатолическата църква играе съществена роля в утвърждаването на европейските ценности както по отношение на укрепването на европейското единство, така и заради влиянието ѝ върху публичното признаване и приемане на духовното наследство на Европа. В разгара на Втората световна война папа Пий XII (1939-1958)

отправя призив за мир, позовавайки се на човешкото достойнство в условията на тоталитарна власт. Неговият „персонализъм“ намира широк отзвук, като придава ново морално значение на концепцията за човешката личност. Както отбелязва папа Йоан Павел II през 2003 г. именно от „библейското схващане за човека“ „Европа е почерпила най-доброто от своята хуманистична култура, като е развила концепцията за достойнството на личността като субект с неотменими права“.

Правата на човека, според историка Самюел Мойн, са част от християнската традиция, макар че много съвременни анализатори омаловажават и подминават факта, че християнството от векове защитава и прокламира тези ценности, далеч преди развитието на модерните демократични концепции. Както пояснява Мойн, Европа и съвременният свят в дългосрочен план са почерпили почти всичко от християнството. В този контекст идеята за християнските права на човека, прокламирана от Римокатолическата църква, поставя основите на съвременната концепция за правата на човека. Днес тази концепция е възприета като триумф на либералната демокрация и е централен елемент на съвременното международно право, но нейният християнски произход често остава извън фокуса на академичния и политическия дискурс.

Разбирането на международния ред след приключването на двете световни войни също е основано на идеята за *respublica Christiana* – термин, с който е обозначаван средновековният европейски християнски свят. По онова време се смятало, че правният авторитет и моралните убеждения на новосъздадения Съд за правата на човека трябва да отразяват тези на средновековната църква и нейната роля като морален арбитър.

За консерваторите духовното обединение на Европа изисква подчиняване на парламентарната демокрация на това, което те наричат „наднационална справедливост“ – концепция, която преформулира по-старото убеждение, че транснационалните християнски норми трябва да ограничават упражняването на суверенната власт. Замислена като наследник на старите средновековни харти, Европейската конвенция за правата на човека има за цел да укрепи автономията на католическите църкви, градовете и регионите, както и асоциациите на католическите селяни и работници. Християнското схващане за човека води до концепцията за човешкото достойнство като субект с неотменими права, която днес е основополагащ принцип на международното право.

Значението на християнството за развитието на основните политически концепции също не бива да се пренебрегва. Термините „светски“ и „суверенитет“ например, които

днес са едни от водещите в политическата теория, произлизат именно от християнската богословска традиция.

С течение на времето християнските ценности се секуларизират, а техният религиозен характер постепенно се заличава. Дебатът около вписването на християнските корени в преамбюла на проекта за Конституция за Европа подчертава светския характер на европейските ценности и откроява противоречията между привържениците на секуларизацията и опитите на консерваторите да съхранят християнските традиции. Въпреки че Конституционният договор е отхвърлен през 2005 г., той се преобразува в ратифицирания през 2009 г. Лисабонски договор, който – по думите на Миделар – превръща религиозната традиция в допустим източник на вдъхновение за демократичните политически ценности. Преамбюлът на консолидирания текст на Договора за функционирането на Европейския съюз окончателно се позовава на „културното, религиозно и хуманистично наследство на Европа“, от което са се развили универсалните ценности на ненакърнимите и неотчуждими права на човешката личност, както и свободата, демокрацията, равенството и правовата държава. Формулировката в Хартата на основните права на ЕС, която е правно обвързана с Договора, също се позовава на европейските ценности.

Днес европейските ценности са фундаментални за демократичното управление на Европейския съюз и неговите държави членки. Мотото на Съюза *„Единство в многообразието“* е определящо за европейската идентичност, тъй като многообразието стои в основата на целия интеграционен процес. От друга страна, през последните десетилетия европейският континент става все по-хетерогенен заради миграцията и разширяването на ЕС. Всичко това поставя нови предизвикателства пред запазването на европейското единство, което се превръща във водещ приоритет на Съюза в името на социалната, икономическата и политическата кохезия.

В този контекст въпросът за европейските ценности придобива все по-голямо значение в съвременния политически дискурс. Европейският съюз използва тези ценности като инструмент за защита и легитимация на своите политики, докато критиците му се позовават на същите ценности, но за оспорване на тези политики.

Тази диалектическа динамика подчертава централното място на европейските ценности в политическите дебати както в ЕС, така и на международната сцена. Мнозина изследователи обаче посочват, че формулировката на европейските ценности в официалните документи на ЕС е твърде абстрактна и двусмислена. Те изискват постоянна интерпретация и комуникативно договаряне за всеки конкретен случай, което

ги прави уязвими на погрешни интерпретации. Това поставя под съмнение адекватността на техните формулировки, както и ефективността на политиките в областта на мултикултурализма, признаването на различията, правата и свободите на религиозните малцинства. В този контекст се отразява необходимостта от критичен анализ на начина, по който тези ценности се формулират и прилагат в официалните документи на ЕС, особено с оглед на нарастващото религиозно и културно многообразие в Европа.

През XXI в., въпреки намаляващото влияние на концепцията за духовен суверенитет, Църквата продължава да оказва влияние върху социално-политическите движения и върху дебатите относно същността и границите на политическия суверенитет. Наследството на духовния и светския суверенитет остава основен компонент на европейската идентичност, намирайки отражение във всички културно-исторически препратки, както и в традициите, празниците, обичаите, образованието, изкуството, „езика“ и символиката на конституционните монархии и републиките. В този контекст наративът за християнска Европа продължава да бъде един от най-устойчивите митове за Европа и мощен източник на вдъхновение сред поддръжниците на идеята за европейското единство.

В крайна сметка анализът в глава втора потвърждава, че християнството остава важен конструкт на европейската идентичност. В същото време съвременните процеси на секуларизация и необходимостта от интеграция на мюсюлманските общности поставят нови предизвикателства на континента. Независимо че теорията за секуларизацията предполага, че религиозността губи своето значение в обществените и политическите процеси, през последните години се наблюдава религиозно възбуждане, което мотивира различни изследователи да преразгледат концепцията за секуларизацията. Тази нова динамика поставя нови предизвикателства пред традиционните разбирания за мястото и ролята на религията в обществото. В този контекст се появяват нови теории, обвързани с идеята за постсекуларната епоха, които подчертават нарастващото значение на религията в съвременния социален, политически и философски дискурс. Европейският секуларизъм постепенно се преплита с концепции като религиозна идентичност, автономия, ксенофобия, расизъм, ислямофобия, признаване на човешките права, интеграция и асимилация. Същевременно религиозният плурализъм, в комбинация с нарастващия брой терористични атаки, ограничените религиозните свободи на някои имигрантски общности (особено тези с мюсюлмански произход), както и нарастващата подкрепа за крайнодесни партии с подчертана

антимиграционна позиция, водят до разнопосочни обществени реакции спрямо ролята на религията в Европа. Тези фактори провокират много съвременни мислители да се противопоставят на традиционния секуларизъм и да предлагат нови модели за управление на религиозното многообразие.

Освен че разглежда ролята на християнството като доминираща религия в Европа, глава втора представя европейският ислям като значима религиозна общност в Европа и втората по брой последователи религия на континента. Анализът се фокусира върху предизвикателствата, пред които са изправени европейските мюсюлмани, включително адаптацията им в секуларните държави, в които са установени, и публичното изразяване на тяхната идентичност. Светско-религиозното разделение в повечето европейски държави създава ограничения, свързани с адаптацията на исляма, докато секуларизацията и политиката на държавен неутралитет допълнително усложняват интеграционните усилия. Това често води до ценностен конфликт между религиозните малцинства и светските ценности на християнското мнозинство.

Изводите от анализа разкриват сложната дилема между плурализма и християнската хомогенност на европейските нации. Тази дилема подчертава необходимостта от нови подходи за справяне с многообразието, с оглед на все по-често срещаната тенденция към прилагането на политики, ориентирани към асимилация.

Политиките на държавен неутралитет в много от европейските държави, в комбинация с техния моноконфесионален характер, усложняват интеграционните усилия, което поражда трудности при адаптацията на религиозните практики на мюсюлманите. Един от основните проблеми, пред които са изправени европейските мюсюлмани, е религиозното облекло, което се е превърнало в символ на идентичност, но същевременно предизвиква дебати относно правото на религиозна свобода в светските общества. Тези и други конфликти, свързани с адаптацията на исляма в Европа, водят до криза на идентичността, която често се превръща в предпоставка за радикализация, особено сред второто и третото поколение мюсюлмани, при които се наблюдава засилена религиозна идентификация с глобалната ислямска общност – „умма“, което може да засили социалното отчуждение.

Насрещните реакции на фундаментализъм оказват негативно влияние върху обществените нагласи в Европа спрямо мюсюлманите и исляма. В резултат се утвърждават стереотипи, представящи мюсюлманите като заплаха за европейските ценности и идентичност, а политиките за интеграция все по-често се ориентират към асимилация. В крайна сметка европейският ислям се оказва предизвикателство за

европейското единство и идентичност, особено в контекста на глобализацията, нарастващата миграция и задълбочаващата се европейска интеграция.

5. Глава трета – общи положения

Глава трета разглежда начините, по които християнството влияе върху формирането на националната идентичност и ценностната ориентация на гражданите в европейските държави. Анализът акцентира върху връзката на религията с националната и европейската идентичност, като проследява специфичните влияния в православните, католическите и протестантските общества. Изследват се установените светско-религиозни отношения за формирането на обществените нагласи, нивата на толерантност и отношението към религиозните малцинства.

На второ място, главата изследва разликите в степента на секуларизация в протестантските, католическите и православните общества в Европа и корелацията между религията, религиозната принадлежност и отношението към малцинствата.

На трето място, изследването се насочва към влиянието на установените светско-религиозни отношения в държавите членки на ЕС върху приемането или изключването на малцинствените религиозни общности, както и адаптацията на техните религиозни практики в Европа. Чрез анализ на религиозната ситуация в Европа тази част от дисертацията се стреми да обясни сложните взаимовръзки между християнство, идентичност, политика, секуларизация и толерантност в контекста на нарастващото религиозното многообразие и зачестилите конфликти на религиозна основа. Глава трета установява, че религиозната идентичност играе важна роля във формирането на социалните и ценностните нагласи в обществото. В същото време религиозната ситуация в Европа, както и светско-религиозните отношения в държавите членки на ЕС са изключително сложни, динамични и разнообразни. Тези отношения варират значително между различните европейски държави, което се дължи на различните исторически и конфесионални специфики в тях. Това прави анализа на религиозните и секуларните тенденции особено важен за разбирането на предизвикателствата пред европейските общества в контекста на религиозното многообразие и социалната интеграция.

6. Теоретични заключения

2.6.1. Религиозна ситуация в Европа и религиозност на европейците – теоретични изводи

Емпиричното изследване на съвременната религиозна ситуация и религиозността на европейците, представено в глава трета, предлага по-нюансирано разбиране за мястото и ролята на християнската религия в европейския контекст. Главата изследва степента на религиозност сред европейците и влиянието на процесите на секуларизация върху нейното развитие. За тази цел е проведен вторичен дескриптивен анализ на данните от най-скорошните проучвания на изследователския център „Пю“ върху религиозната ситуация в Източна и Западна Европа, както и в шест държави от Южна и Югоизточна Азия: Камбоджа, Индонезия, Малайзия, Сингапур, Шри Ланка и Тайланд, реализирани в периода 2015-2017 г.

Анализът подчертава, че голяма част от гражданите на Европа принадлежат към едно от трите основни християнски изповедания – римокатолицизъм (на запад и югозапад), протестантство (на север и северозапад) и православие (на изток и югоизток). Всяко от тези изповедания има дълбоки исторически и културни корени, оказващи значително влияние върху развитието на социално-политическите контексти в държавите членки и регулирането на светско-религиозните отношения в тях.

Изследването демонстрира, че християнството продължава да играе важна роля в съвременния религиозен пейзаж на Европа, утвърждавайки се като значим фактор в динамиката на установените светско-религиозни отношения в повечето европейски държави. Въпреки процесите на секуларизация, религията остава дълбоко вплетена в политическия живот на много европейски държави. В същото време присъствието на мюсюлманите в Европа е значително, като ислямът се утвърждава като втората по големина религия на континента след християнството, което поражда предизвикателства пред европейската идентичност и традиционните християнски общества. Въпреки че християнството остава доминиращата религия, нарастващото присъствие на исляма, наред с различията в степента на секуларизация между европейските държави, създава нови предизвикателства за установените светско-религиозни отношения.

Анализът в глава трета се фокусира върху изследване на религиозността на европейците и влиянието на секуларизацията, като разглежда въпроси като вярата в Бога или участието в богослужения, както и възприемането на християнството като значим маркер за идентичност. Сравнението между религиозната ситуация в Европа, САЩ и Южна Азия разкрива значителни разлики в отношението към религията и нейната обществена роля.

Данните от анализа демонстрират различия в нивата на религиозност на гражданите на Западна и Източна Европа. Религиозността остава силна при православните и католическите нации в Европа, където традицията и вярата играят важна социална роля. В Западна Европа обаче, влиянието на секуларизацията е по-изразено, което води до постепенно отслабване на религиозната идентификация. Лутеранските общества в Европа, като Дания, Естония, Швеция, Финландия, а също и някои мултиконфесионални държави (Германия, Холандия), но и католическа Франция, демонстрират силна тенденция към секуларизация. Гражданите на тези общества все повече възприемат агностицизма или атеистичните възгледи, като религията играе незначителна роля в личния им живот.

Анализът установява, че протестантските страни в Европа показват по-висока степен на секуларизация в сравнение с католическите и православните. Тази разлика може да бъде обяснена с историческите и културните особености на религиозните традиции в различните региони на Европа, както и с ролята, която религията играе в социалния и политическия живот на държавите. Протестантските общества в голяма степен възприемат религията като личен избор, докато в католическите и православните общества религиозната идентичност е по-тясно свързана с културата, традициите и националната идентичност.

Проблемите, свързани с адаптацията на европейския ислям в контекста на секуларизираните западни държави, потвърждават изключителността на западноевропейската религиозност. В крайна сметка глава трета очертава универсалния характер на европоцентричния модел на секуларизация, като част от по-широкия процес на глобална модернизация.

Тази динамика се вписва в по-широкия дебат за секуларизацията, който от десетилетия е основна тема в изследванията на религията. Докато защитниците на секуларизацията я разглеждат като естествена последица от модерността, религиозността в Съединените щати често се свързва с концепцията за американската „изключителност“. В продължение на години упадъкът на религията в Европа се е приемал за неизбежен и за част от по-широката тенденция на модернизация, но това, което е изисквало обяснение, е било американското „отклонение“ от европейската „норма“. При съпоставка с глобалната перспектива обаче става все по-очевидно, че секуларизацията на западното християнство *не е общоуниверсален процес*, както се е приемало доскоро, а е тясно свързана с вътрешната динамика на институционализация и трансформация, като тези процеси полагат основите на модернизацията и изграждат

западноевропейския модел на държавност. В глобален план обаче европейският модел на секуларизация е по-скоро изключение, отколкото стандарт за другите общества, от които често се очаква да заприличат на европейските в процеса на модернизацията им.

Традиционната теория за секуларизацията често използва като аргумент драстичния спад на посещаемостта на църквите в Европа като доказателство за намаляващата роля на религията, особено в западните общества. В същото време високите нива на религиозност в Азия и Съединените щати показват, че модернизацията не води автоматично до секуларизация, а този процес е силно зависим от специфичните исторически, културни и социални условия на дадено общество.

Описаната динамика на секуларизацията не е универсална за християнството като религия или за юдео-християнската традиция, тъй като е слабо изразена в съвременните и по-старите източноправославни християнски църкви (Александрийска, Антиохийска, Йерусалимска и др.), които претендират за по-дълбока приемственост с ранното християнство и гръко-римската цивилизация. В Западна Европа християнството започва да се институционализира едва след XI в. в резултат на Великата схизма, което предполага, че процесите на секуларизация са специфични за латинското християнство, но не и за източноправославната традиция. Реформацията е също изцяло западно явление, което довежда до динамични напрежения и конфликти, каквито не се наблюдават в източното християнство. С други думи това, което прави западноевропейската ситуация *уникална и изключителна* в сравнение с останалия свят, е триумфът на секуларизма като теория за религиозното развитие, произлизаща от просвещенската критика на религията.

Това обаче не означава, че другите световни религии не подлежат на модернизация или не са се модернизирани. Напротив, по време на европейската колониална експанзия те също са претърпели радикални трансформации под влиянието на модернизацията, а по-късно и на глобализацията, но по различни и многообразни начини, в зависимост от културния и историческия им контекст. Изследването потвърждава, че Западна Европа представлява изключение от глобалната тенденция на религиозно възраждане. Въпреки това, анализът на религиозните процеси в Европа не може да бъде опростен до обикновено позоваване на модернизацията, тъй като религиозната динамика е много по-комплексна и изисква по-задълбочена интерпретация.

Изводите в глава трета подчертават значителни различия между западните и източните държави по отношение на общата религиозност, вярванията и социалните нагласи. Въпреки това мнозинството респонденти в Западна Европа, дори

непрактикуващи, продължават да се идентифицират като християни и със своето християнско наследство. Това допринася за укрепването на европейската идентичност, която остава тясно свързана с традициите и ценностите на християнството. Данните от цитираните проучвания подчертават тази тенденция – въпреки широко разпространената секуларизация, голям процент от европейските граждани продължават да се самоопределят като християни. Например, когато на респондентите е зададен въпросът: *„Каква е вашата настояща религия, ако има такава? Вие сте християнин, мюсюлманин, евреин, будист, хиндуист, атеист, агностик, нещо друго или нищо конкретно?“*, повечето хора в Западна Европа все пак се определят като християни (например 71% в Германия и 64% във Франция).

2.6.2. Изследване на религиозната, националната и европейската идентичност и на толерантността към религиозните малцинства в Европа – теоретични изводи

Тази част от изследването, представено в трета глава, цели да установи дали се откриват разлики в нагласите към малцинствата сред православните народи в сравнение с тези с преобладаващо католическо или лутеранско изповедание. Изследването също така анализира доколко християнството може да бъде фактор, оказващ влияние при формирането на подобни нагласи и дали тези тенденции се потвърждават емпирично. Един от важните въпроси, обект на изследване, е дали източноправославните народи са по-силно обвързани със своята нация и по-слабо с европейския проект, в сравнение със своите западни католически и протестантски партньори. Освен това се разглежда дали тази национална привързаност влияе върху обществените нагласи към малцинствата в православните, католическите и протестантските държави в Европа.

За целите на изследването е проведен сравнителен дескриптивен анализ на налични данни за религиозната, националната и европейската идентичност на гражданите в православните, римокатолическите и протестантските общества в ЕС, както и на техните нагласи към мюсюлманите и към миграцията като цяло. Православните общности, които са били по-слабо засегнати от процесите на секуларизация, са сравнени с римокатолическите и протестантските общества в Европа, които исторически са били по-силно засегнати от този феномен. Вторичният анализ се основава на данни от проучвания на Евробарометър и изследователския център „Пю“, проведени през периода 2017-2021 г. Тези проучвания се фокусират върху ценностите и идентичностите на европейските граждани, различията между източноевропейците и западноевропейците по отношение на значението, което придават на религията, както и възгледите им за малцинствата и ключови социални въпроси.

Резултатите от анализа разкриват разликите в степента на религиозност между православните, католическите и протестантските общества, като тези различия до голяма степен могат да бъдат обяснени с влиянието на секуларизацията. Въпреки че повечето европейци декларират силна национална привързаност, анализът показва, че гражданите, които смятат религията за важен компонент на националната идентичност, по-често се идентифицират и като европейци. Очаквано, държавите, които са били по-силно засегнати от секуларизацията, демонстрират по-голяма вероятност гражданите им да не възприемат религията като значим елемент от националната идентичност. В същото време, в православните и католическите държави религията остава важен фактор за самоопределянето, тъй като процесите на секуларизация са оказали по-слабо влияние върху тези общества. По-специално, нагласите на респондентите от централноевропейските страни често се припокриват с тези на Изток, но в някои случаи отразяват западноевропейските обществените настроения, що се отнася до други. Например чехите проявяват ниска степен на приемане на мюсюлманите, което ги доближава до нагласите на източноевропейците. В същото време те подкрепят еднopolовите бракове и не свързват християнството с националната си идентичност, което ги доближава до западноевропейските общества. Унгарците твърдят, че родното място и етническият унгарски произход са водещи за националната идентичност, което съответства на източноевропейското разбиране за националната идентификация. В същото време нивата им на религиозност са по-слабо изразени, което отразява западноевропейските модели. В източноевропейските държави, като Румъния и Гърция, религията играе много по-важна роля в личния живот и националната идентичност, което води до по-силни нагласи, подчертаващи значимостта на православие то за тях.

В крайна сметка, вместо ясни корелации между висока религиозност и национална идентичност, резултатите разкриват, че ролята на религията варира в различни контексти. В православните държави религията остава съществен елемент на националната идентификация, докато в протестантските и мултиконфесионалните общества, където секуларизацията е по-силно изразена, религиозната привързаност е по-слаба, но националната идентичност остава сравнително висока. В същото време толерантността към религиозните малцинства е по-висока в протестантските и мултиконфесионалните общества, докато православните държави са по-склонни към изключване на малцинствата.

Изведените резултати подчертават сложната взаимовръзка между религиозната идентичност, националната принадлежност и нагласите към мюсюлманите и миграцията

в различни европейски контексти, като същевременно предизвикват и поставят на изпитание теориите за различията между източния и западния национализъм. Изводите показват, че в много западноевропейски държави християнската идентичност е тясно свързана с повишени нива на национализъм и изключващи и негативни нагласи към имигранти и религиозни малцинства. Например в Германия 55% от практикуващите християни възприемат исляма като несъвместим с германските ценности.

Тези наблюдения поставят под въпрос традиционните теории за разликите между източния и западния национализъм, особено есенциалисткия възглед за тясната връзка между религията и национализма. Вместо това, изследването потвърждава конструктивистките аргументи, че идентичността е резултат от взаимодействието на множество фактори – исторически, социални и политически, които оказват влияние на светско-религиозните отношения и нагласите към религиозните малцинства. По този начин поставените изследователски въпроси относно ефектите на секуларизацията и идентичността в контекста на религиозното многообразие и миграцията получават частичен отговор. Изводите подчертават необходимостта от по-задълбочено наблюдение и анализ на динамиките на светско-религиозните отношения в съвременна Европа и тяхната роля в процеса на интеграцията на религиозните малцинства.

2.6.3. Корелационен анализ на светско-религиозните отношения в европейските държави – теоретични изводи.

Основната цел на анализа в тази част от дисертационното съчинение е да осветли взаимовръзката между секуларизацията, религията, традиционните ценности на мнозинството и религиозната идентичност на малцинствата, както и да анализира светско-религиозните отношения, установени в изследваните православни, католически и протестантски общества и тяхното отражение върху малцинствените религиозни общности, с фокус върху мюсюлманите.

Поради лимитирания обем на дисертационния труд анализът е ограничен до седем държави членки на ЕС, което позволява по-голяма степен на съпоставимост. Избрани са държави с различни религиозни традиции и степен на секуларизация, като същевременно имат сходни характеристики с други европейски държави, които не са включени в анализа. Тези държави са: Естония (лутеранска), България (православна), Полша (католическа), Германия (мултиконфесионална), Дания (лутеранска), Италия (католическа) и Франция (католическа, но силно повлияна от процесите на секуларизация). Изследваните държави споделят общи социално-религиозни

характеристики с други европейски нации, но предлагат уникални аспекти, които придават специфичен нюанс на религиозно-светските отношения, установени в тях. Например Полша и Италия, които изповядват католическата традиция, демонстрират силно влияние на религията върху обществото и държавата, както и прилики с други католически държави в Европа (Испания, Португалия). Естония (подобно на Латвия) и Дания (подобно на Швеция и Финландия) с техния лутерански характер и висока степен на секуларизация, предлагат контекст, в който религията играе по-малка роля в обществения живот. България, Румъния и Гърция, както и Полша с дълбоките ѝ католически традиции, са по-слабо секуларизирани в сравнение с протестантските общества в Западна Европа. В тях се наблюдава по-тесна връзка с традиционните християнски ценности, която влияе върху нагласите към малцинствата и възприятието за национална идентичност. Германия, като мултиконфесионална страна, предлага перспектива за взаимодействие между различни религиозни общности (подобно на Белгия и Нидерландия), докато Франция, известна със своя строг секуларизъм (*laïcité*), ограничава публичното изразяване на религията, което създава конфликти с мюсюлманските общности.

Подбраните методи на анализа включват: анализ на конституционните разпоредби и законодателството, регулиращи отношенията между държавата и религиозните институции в изследваните държави; обзор на научни изследвания, които предоставят контекст и основа за интерпретация на данните; анализ на медийни публикации и статистически данни, с помощта на които се създава по-точна картина на религиозната ситуация и светско-религиозните отношения в изследваните държави.

В рамките на всяко проучване на конкретна държава е разработена методологическа стратегия за оценка и сравнителен анализ на състоянието на светско-държавните отношения в нея.

Предложеният сравнителен анализ се основава на методологията, предложена от Герхард Роберс, Франсис Меснер и Морис Барбие за измерване на степента на секуларизация (лаицизация) в някои западноевропейски държави, както и на подхода на Дейвид Кан и Марк Чейвс (срв. Minkenberg, 2003), които измерват следните аспекти: наличие на една-единствена официално призната църква; официално признание на определени деноминации, но не и други; роля на държавата в назначаването на църковни лидери и заплащането на църковния персонал; система за събиране на църковни данъци; субсидиране на дейността на религиозните организации от страна на държавата и др. Избраният индекс на Кан и Чейвс се счита за най-подходящ за постигане на целта на

дисертацията и доказване на нейните хипотези. В същото време към него са добавени нови аспекти по модела на Менсър, Роберс и Барбие, но са премахнати други, които не са релевантни за настоящия анализ. В обобщен вид са представени данни за степента на секуларизация, основани на резултатите от анализа на светско-религиозните отношения в седемте европейски държави. Методологическата рамка следва модела, предложен от Майкъл Минкенберг, който основава наблюденията си на гореспоменатите изследвания на Роберс, Барбие, Меснер, Чейвс и Кан.

Използваният индекс съдържа следните въпроси:

1. Официална религия.
2. Присъствие на исляма.
3. Статут на исляма.
4. Законодателство, което регулира взаимоотношенията между религията и държавата.
5. Религиозно образование.
6. Субсидиране на религиозни организации от страна на държавата.
7. Носене на религиозно облекло и символи.
8. Наблюдават ли се конфликти на религиозна основа (ако е приложимо).

Анализът е структуриран около четири основни аспекта на взаимодействието между религия и държава:

1. **Степен на разделение на религия от държава** – варира от пълно разделение, при което религиозните институции и държавата функционират независимо, до модели с държавна църква, при които религията е официално интегрирана в държавната структура и политика.

2. **Степен на лаицизъм** – изследва различни нива, от пълно отделяне на религията от държавата (лаицизъм) и частична интеграция без пълна автономия (квази лаицизъм), до умерено или непълно отделяне (семи лаицизъм) и отсъствие на такова разделение (без лаицизъм).

3. **Степен на отвореност към други религии** – варира от универсално приемане на различни вероизповедания (общовалидна), през признание на многообразието (плуралистична) и предпочитание към една религия, което ограничава признанието на други (хегемонистична), до склонност към затваряне и отказ от взаимодействие с различни религиозни традиции (затворена).

4. **Степен на регулиране на отношенията между държава и църква** – варира от липса на каквото и да било регулиране (без регулиране) и частично

регулиране на взаимоотношенията (частично регулиране), през умерено или средно ниво на регулиране (слабо/средно регулиране), до пълно регулиране, при което държавата строго контролира и управлява религиозните институции и тяхната дейност.

Получените резултати позволяват по-прецизна оценка на светско-религиозните отношения в избраните за анализ държави. Изследването установява, че степента на секуларизация в изследваните страни и преференциалният подход на държавата към доминиращата християнска религия корелират със степента на публичното приемане и признаване на религиозна идентичност на малцинствата.

България демонстрира ниска степен на секуларизация, като Православната църква запазва традиционната си роля в обществото. В същото време страната показва относително висока религиозна толерантност спрямо малцинствата.

Франция е в противоположния край на спектъра, където религията и държавата са напълно разделени, а лаицизмът е силно институционализиран. Това обстоятелство ограничава публичното изразяване на ислямската религиозна идентичност, което създава предизвикателства за интеграцията на мюсюлманските общности.

В същото време Дания, където църквата е държавна, демонстрира значителна степен на хомогенност и пълно регулиране на светско-религиозните отношения в полза на доминиращата религия. Християнският характер на светските принципи в страната оказва значително влияние върху публичното изразяване на мюсюлманската идентичност. В този контекст, исторически повлияните от протестантството традиционни ценности на датското общество играят съществена роля и затрудняват интеграцията на мюсюлманските общности в обществото.

Полша и Италия, където Католическата църква играе доминираща роля, показват по-ниска степен на секуларизация. Привилегированата позиция на католицизма ограничава възможностите за интеграция на мюсюлманите и другите религиозни малцинства.

Германия демонстрира по-сложна динамика – доминиращите християнски изповедания имат предимство, а интеграцията на мюсюлманите остава затруднена поради липсата на равен статут за ислямските институции.

Отвореността към други религии също варира. Полша проявява склонност към затвореност, докато Франция и Естония поддържат универсален подход към религиозното многообразие. Естония демонстрира нисък процент на религиозност, но

същевременно висока степен на толерантност към мюсюлманските общности и отвореност към многообразието. Въпреки това броят на мюсюлманите в Естония е незначителен, също така не са регистрирани конфликти на религиозна основа, което ограничава валидността на получените данни.

Резултатите от проучването разкриват, че различията в степента на секуларизация сред изследваните държави са очевидни и многопластови. Светско-религиозните отношения играят важна роля за признаването и приемането на мюсюлманските общности и тяхната религиозна идентичност. Изведените данни потвърждават хипотезата, че християнството оказва влияние върху светско-религиозните отношения в европейските държави, независимо от различията в конкретните национални контексти. Това влияние също рефлектира върху начина, по който се възприемат и интегрират религиозните общества в Европа.

На фона на установените различия се стига до заключението, че християнската религия продължава да играе важна роля както в личния, така и в обществения живот на европейските граждани. Това се отразява на светско-религиозните отношения, нагласите към религиозните малцинства и тяхното неблагоприятно положение в някои европейски държави.

В съвременна Европа, където религиозното многообразие нараства, е наложително да се преосмислят подходите към интеграцията на различни религиозни общности, за да се постигне по-добър баланс между традиционните ценности и религиозните права на малцинствата.

7. Заключение

От направените анализи може да се заключи, че християнството е изиграло и продължава да играе значителна роля в устройството на модерния обществен и политически живот, както и във формирането на европейската идентичност.

Изложението в настоящата дисертация потвърждава първата хипотеза за християнството като значим конструкт на европейската културна идентичност и ценностната ориентация на европейските граждани. То подчертава доминиращата роля на християнската религия в светско-религиозните отношения в европейските държави, независимо от процесите на секуларизация.

Изводите от проведения анализ акцентират върху ролята религиозните фактори за формирането на обществените нагласи към религиозните малцинства и по този начин валидира хипотезата, че европейските ценности невинаги са съвместими с тези на

мюсюлманските малцинства. Традиционните християнски нагласи могат да доведат до дискриминация и поляризация, което затруднява интеграцията на тези общности. В този контекст нуждата от по-прецизна интерпретация на европейските ценности е значима, предвид нарастващото религиозно многообразие в Европа.

Изведените данни подкрепят и третата хипотеза, че обществата, които са били най-силно засегнати от процесите на секуларизацията, показват по-ниски нива на религиозна идентификация. Източноправославните държави като Румъния, България, Гърция, които не са били повлияни в такава степен от секуларизацията, се нареждат сред най-религиозните нации в Европа. Те демонстрират по-високи нива на религиозност, което се наблюдава и в повечето католически страни на континента. Корелационният анализ на светско-религиозните отношения в глава трета демонстрира ролята и влиянието на християнството при формирането на тези отношения и тяхното отражение върху обществените нагласи спрямо мюсюлманите в Европа.

По този начин дисертацията постига поставените задачи, като предлага теоретична рамка, осветляваща ролята на християнството за европейската религиозна идентичност. Проучвайки взаимовръзката между религията и различните аспекти на идентичността и техните религиозни измерения, изследването установява значението на християнството за зараждането и формирането на идеята за европейските ценности. Разглеждайки взаимодействието между християнството и исляма, дисертацията подчертава влиянието на религията върху обществените нагласи и адаптацията на мюсюлманските общности. Изследването проследява също така взаимовръзките между идентичност, секуларизация и религия с помощта на корелационен анализ на различията в светско-религиозните отношения в различни европейски държави. Тези успешно изпълнени задачи допринасят за по-задълбоченото разбиране на европейската религиозна идентичност и нейните проявления в съвременна Европа.

Анализът подчертава необходимостта от прилагане на политики, които насърчават интеграцията и взаимното разбирателство между различните религиозни общности. В контекста на религиозния плурализъм и прилагането на мултикултурни политики в Европа, тези аспекти придобиват нарастващо значение.

Очертаните различия още веднъж демонстрират сложния и противоречив характер на религиозната идентичност. Данните показват, че процесите на модернизация и секуларизация не водят до унифициране, а до разминаване в нагласите, породено от уникалните религиозни, исторически и социални контексти на различните европейски региони. Общият анализ подчертава, че християнските измерения на религиозността в

Европа не са просто индивидуален или национален феномен, а социален конструкт, развил се заедно с християнската история на континента, която продължава да влияе върху самоидентификацията на европейците през XXI век.

С казаното дотук е постигната основната цел на изследването – да се подчертае тясната връзка между Европа и християнството, както и взаимовръзката между религия, секуларизация, идентичност и политика и тяхното въздействие върху обществените нагласи спрямо религиозните малцинства. Настоящото дисертационното съчинение предлага нови перспективи в изследването на тази взаимовръзка, предоставяйки нюансирана аналитична рамка за разбирането на динамиката на светско-религиозните отношения в Европа и изучаването на водещата роля на християнството във формирането на европейската културна идентичност.

III. НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Настоящата дисертация предлага първото цялостно изследване на религиозната идентичност в Европа като важен фактор за формирането на европейската идентичност и ценности. Принос на изследването се изразява в съчетаването на социологически, исторически и сравнителни подходи, което позволява разработването на интегрирана теоретична рамка. Предложената рамка разширява разбирането на сложната взаимовръзка между религията, идентичността и политиката, като предоставя нови аналитични перспективи в полето на социалните и политическите науки.

2. Дисертационният труд предлага методологически инструменти за анализ на съвременните социални предизвикателства, свързани със секуларизацията и нейното влияние върху европейските общества, динамиката на взаимодействието между християнството и исляма, както и нарастващото религиозно многообразие в Европа. Тези инструменти (теоретичната рамка, методологическият подход и емпиричните данни) улесняват анализа на сложните процеси на религиозна и културна трансформация на европейските общества.

3. В изследването се предлага работна дефиниция на понятието „религиозна идентичност“, основана на анализ на понятията „религия“ и „идентичност“, тяхната взаимовръзка, еволюция във времето и многопластови измерения. Приносът се изразява в критичната оценка на различните подходи към изучаването и интерпретирането на тези понятия в научната литература, което създава основа за по-прецизно и

интердисциплинарно изследване на религиозната идентичност в социалните и хуманитарните науки.

4. Изследването разширява академичното поле в социалните науки, като интегрира религиозната идентичност като ключов фактор за анализ. Акцентът е поставен върху нейното влияние върху социалната и политическата интеграция, формирането на обществените нагласи, динамиката на светско-религиозните отношения и европейската идентичност. Това осигурява както теоретична, така и емпирична основа за бъдещи проучвания в тази значима, но все още недостатъчно изследвана област.

IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА

Списък на публикации на автора по темата на дисертацията:

1. Петрова, Д. (2024). Мултикултурализмът в контекста на културното и религиозното многообразие в Европа. В 25 години катедра „Европеистика“. Юбилеен сборник. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
2. Tyurkedzhieva, D. (2022). Religious education for equity, tolerance, dialogue and European identity formation. In Innovative Religious Education NEtwork (IRENE): Educating to the religious diversity. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
3. Tyurkedzhieva, D. (2021). Religious education at church and school as formation of shared values of traditional European identity. In D. Opreș, I. Scheau, & O. Moșin (Eds.), Education, society, family: Interdisciplinary perspectives and analyses. Bucharest: Eikon Publishing House.
4. Петрова, Д. (2021). Православната християнска идентичност в общата европейска идентичност: Наследство, обучение, интеграция, реализация. В Мисъл, слово, текст (Том 1, 7). Пловдив: Пловдивско университетско издателство.
5. Тюркеджиева, Д. (2015). Секуларизация и религиозна идентичност в Европа. В Моята Европа е... Близко ли е моята Европа? Конкурентоспособна ли е моята Европа? Единна ли е моята Европа?. София: СУ „Св. Климент Охридски“ и фондация „Ханс Зайдел“.

2. Други публикации:

1. Тюркеджиева, Д. (2014). Европейски фондове за България (2014-2020). В Социалната дейност на църквата: стратегически насоки. София: Фондация за регионално развитие.

2. Tyurkedzhieva, D. (2013). EU policies for youth labor market. In Competențe Socio-Umane pentru Piața Muncii. Craiova: Editura Mitropolia Olteniei.